

Udarbejdet af
KØBENHAVNS KOMMUNE
Socialforvaltningen
Døgntakten/Etnisk konsulent team
2007

METODEHÅNDBOG

FOR HENVENDELSER
FRA UNGE TRUEDE
KVINDER, MÆND OG PAR
MED ANDEN ETNISK HERKOMST
END DANSK

Metodehåndbog for akuthenvendelser fra unge truede kvinder, mænd og par med anden etnisk herkomst end dansk

Indledning	3
Handleplan for unge truede med anden etnisk herkomst.....	3
Målgruppe	4
Etnisk Konsulent Team.....	4
Teoretisk ramme	5
Fase 1: Rådgivning og undersøgelse.....	6
<i>Undersøgelsesarbejdet/udredning af problemforståelse</i>	8
<i>Kulturagrammet/overblik over familiens livssituation</i>	9
<i>Hvordan bruges informationerne fra kulturagrammet?</i>	13
<i>Stamtræ</i>	14
<i>Koordinerende møder</i>	14
<i>Risikovurdering i forhold til akutanbringelse</i>	15
Fase 2: Intervention/Dialog med familien	15
<i>Hvordan indledes en konstruktiv dialog</i>	16
<i>Konfliktløsning</i>	17
<i>Konfliktmægling</i>	18
<i>Familierådslagning</i>	21
Fase 3: Eventuel anbringelse/akutophold	23
<i>Anbringelse af unge under 18 år – det lovmæssige grundlag</i>	24
<i>Afbrydelse af forbindelsen mellem den unge og forældrene</i>	26
<i>Handleplaner</i>	26
<i>Tilbud til unge fra det 18. til 22. år – det lovmæssige grundlag</i>	27
<i>Akutophold til unge over 18 år – det lovmæssige grundlag</i>	27
<i>Sikkerhed</i>	28
Fase 4: Opfølgning.....	29
<i>Støtte den unges udvikling</i>	29
Afslutning	30
Litteratur.....	32

Indledning

Svære generationskonflikter, som kan relateres til tvangsægteskaber, social kontrol og æresrelaterede trusler/undertrykkelse, i familier med anden etnisk herkomst end dansk, er et af de områder der fylder mere og mere i det socialfaglige arbejde. Dette ses blandt andet i Etnisk Konsulent Team, som tilbyder faglig sparring til sagsbehandlere i Københavns Kommunes Socialforvaltning. Teamet har i 2006 været involveret i ca. 200 sager, hvor problematikken kan relateres til generationskonflikter, herunder tvangsægteskaber. Denne opmærksomhed ses også hos Rigspolitiet, som d. 22. januar 2007 udsendte en strategi for politiets indsats vedrørende æresrelaterede forbrydelser. Strategien skal ses som en del af en større indsats, hvor Rigspolitiets Nationale Efterforskningscenter, NEC, blandt andet i august sidste år begyndte at registrere æresrelaterede anmeldelser¹.

Flere undersøgelser peger på at professionelle kan opleve udfordringer i det at intervenere i familier med anden etnisk baggrund end dansk, fordi kulturen, relations- og reaktionsmønstre umiddelbart synes meget fremmed². Den professionelles faglige kunnen er ofte tilstrækkelig men bliver i nogle tilfælde sat ud af spil, når det drejer sig om familier med anden etnisk herkomst end dansk. Der kan konstateres en overrepræsentation af tilfælde, hvor vi som professionelle enten undlader at gribe ind under henvisning til at problemerne er for kulturspecifikke, eller at vi overrumples af historiens dramatiske karakter og akutanbringer uden at undersøge sagen tilstrækkelig³. En opgave for den professionelle er at arbejde med at nedbryde disse barrierer og fokusere på de sociale problemer, som er belastende for hver enkelt familie. For at det kan lykkes, er det Etnisk Konsulent Teams erfaring, at det er nødvendigt at have en nysgerrig og anerkendende tilgang til familien og ikke være bekymret for at gribe ind. Dér hvor en ung og familien typisk svigtes er, hvor der ikke spørges ind, fordi et emne opfattes som værende for følsomt.

Handleplan for unge truede med anden etnisk herkomst

Metodehåndbogen er en del af en større handleplan i Københavns Kommune, hvor Socialforvaltningen ønsker en øget opmærksomhed omkring henvendelser fra truede unge med anden etnisk herkomst end dansk i alderen 15-25 år, eksempelvis i forbindelse med

¹ Undersøgelse foretaget af Rigspolitiet, se http://www.politi.dk/da/aktuelt/nyheder/aeresdrab_22012007.htm

² Skytte, 1999, s. 10. Her henvises til Marianne Skyttes egne erfaringer, Lotte Bøggild Mortensen, Bo Ertmann og Jill E. Korbin

³ Allégårdsprojektet, 2004, s. 10

tvangsægteskaber og æresrelateret vold/undertrykkelse. Ud over metodehåndbogen er der udarbejdet en pixiudgave. Metodehåndbogen er en mere grundig gennemgang af de forskellige metoder som kort bliver skitseret i pixibogen. Der er også udgivet en pjece til unge, som giver en kort introduktion til rettigheder og handlemuligheder, samt henvisning til hvor unge kan få hjælp. Pjecen ligger på socialcentrene, skoler, biblioteker, ungdomsklubber, praktiserende læger m.m. Sagsbehandlere kan også udlevere pjecen til den unge. De 3 udgivelser kan downloades på www.doegnkontakten.dk eller rekvireres hos Etnisk Konsulent Team/Døgntkontakten på tlf. 35 37 36 23.

Denne metodehåndbog vil forhåbentlig kunne bidrage til at forebygge tvangsægteskaber og til at finde alternative løsninger på de problemstillinger som familien kan have. Hensigten er at understøtte det sociale arbejde med en større indsigt i familiens baggrund og derefter vælge de metodetilgange, som er relevante i forhold til den enkelte ung og families problemstilling. Den bedste udgang på en konflikt mellem generationer er, at både den unge og familien kan leve med løsningen på længere sigt. Det skal derfor altid undersøges om der er mulighed for dialog eller en anden form for konfliktløsning samtidig med eller i stedet for en foranstaltning iværksættes.

Målgruppe

Metodehåndbogen henvender sig til alle professionelle, der arbejder med unge med anden etnisk herkomst end dansk (både kvinder og mænd) fra 15 år og opefter, hvor problemstillingen kan relateres til svære generationskonflikter, herunder trussel om tvangsægteskab, social kontrol og æresrelateret vold/undertrykkelse.

Etnisk Konsulent Team

Etnisk Konsulent Team er etableret på Døgntkontakten og hører under Socialforvaltningen. Der er tale om et gratis tilbud, der yder tværfaglig konsulentbistand til medarbejdere på Københavnske socialcentre og døgninstitutioner, som har brug for en dialog og drøftelse af indfaldsvinkler og mulige løsningsforslag i relation til unge eller familier med anden etnisk herkomst. I den forbindelse kan konsulenter fra Etnisk Konsulent Team benyttes som mæglere mellem en ung og familien. Teamet stiller sig ligeledes til rådighed, hvis der ønskes en mere generel dialog ved teammøder, emnedebatter etc. Endvidere arbejder Etnisk Konsulent Team fortsat med at kortlægge og analysere de problemstillinger, som unge med anden etnisk herkomst er bærere af, herunder problemkompleksitet, omfang og art. Denne kortlægning og analyse skal anvendes til

dokumentation af problemernes omfang, og til at kunne påpege og videreformidle, hvor nye behov for tiltag kunne være nødvendige.

Teoretisk ramme

Der vil i metodetilgangene især blive lagt vægt på dialogbaserede samtaler med udgangspunkt i en systemisk referenceramme. Den systemiske tankegang er valgt, da den kan være anvendelig i forhold til at skabe forandring og udvikling, igangsætte læreprocesser og skabe bæredygtige relationer mellem mennesker⁴. En systemisk referenceramme kan bidrage til en måde at omgås andre mennesker, hvor den enkelte respekteres samtidig med at forandringsprocesser i gang sættes. Afsættet vil være i den enkelte og den kontekst som personen er en del af.

Ud fra systemteorien opfatter man samfundet som bestående af mange mindre og større systemer med egne normer, idealer, regler, sprogbrug mv., hvor det enkelte menneske indgår i et samspil med de systemer vedkommende tilhører. At tænke systemisk vil sige at tænke i relationer og sammenhænge. Cirkularitetsbegrebet er centralt, og det indebærer, at man opfatter en hændelse i relation til andre begivenheder, der gensidig skaber og vedligeholder hinanden⁵. Som professionel skal man kunne sætte sig ind i de systemer den enkelte tilhører, for eksempel familie, omgangskreds og religion. Den professionelle er også præget af sin baggrund og må derfor tilsvarende erkende sin egen baggrund i - oftest - helt andre systemer end eksempelvis en ung med anden etnisk herkomst end dansk. Systemisk tankegang bygger på den opfattelse, at mennesket ud fra sin viden og erkendelse etablerer - konstruerer - en fortolkning af virkeligheden, der kan give tilværelsen mening og indhold⁶. For at forklare en hændelse eller et problem må man tage hensyn til komplicerede samspil og kigge på den eller de sammenhænge problemet optræder i. En måde, hvorpå en ung og familien kan hjælpes, er at den professionelle forsøger at bidrage til opbyggelsen af en eller flere alternative konstruktioner, som kan bringe vedkommende videre. Hertil kan den professionelle benytte sig af en række metoder, der kan udforske og udfordre den unge og familiens konstruktioner.

De værktøjer som vil blive fremhævet i denne metodehåndbog er i den første undersøgende og rådgivende fase *kulturagrammet*, *optegnelse af stamtræ* og *koordinerende møder med fagpersoner*

⁴ Døgnkontakten har oparbejdet erfaringer inden for systemisk teori i samarbejde med Allégårdsprojektet. Se b. la. Allégårdsprojektet s. 5.

⁵ Lund-Jacobsen og Wermer, 2001, s. 37

⁶ VidensCenter for Vejledning, <http://www.ug.dk/Videnscenter%20for%20vejledning/forside.aspx>

omkring familien. I anden fase vil interventionsmetoder som *konflikthåndtering*, *mægling* og *familierådslagning* blive beskrevet. Den trede fase indeholder en gennemgang af relevante paragraffer i serviceloven i forbindelse med anbringelse af børn og unge, samt unge over 18 år som har behov for ophold på et krisecenter. Desuden vil opmærksomhedspunkter omkring sikkerhed blive skitseret. Endeligt vil der i fjerde fase blive sat fokus på, hvordan man sikrer en opfølgning på anbringelsesstedet, således at den unge kommer videre med en så hensigtsmæssig tilværelse som muligt. Afsættet vil igen være i den systemiske tankegang, hvor tilgangen bygger på at møde den unge og familien der, hvor de er, så alle parter i højere grad føler sig mødt på en måde, hvor den professionelle indsats opleves som en reel hjælp.

Fase 1: Rådgivning og undersøgelse

Der vil som introduktion til dette afsnit blive henvist til relevante paragraffer i lovgivningen i forbindelse med rådgivnings- og undersøgelsesarbejdet. Derefter vil som nævnt forskellige værktøjer til at kvalificere dette arbejde blive skitseret, herunder *kulturagrammet*, *optegnelse af stamtræ* og *koordinerende møder med fagpersoner omkring familien*.

Børn og unge (over/under 18 år), samt forældre, har ret til åben og anonym rådgivning hos kommunen, jf. serviceloven § 11. Den professionelle skal ifølge Lov om retssikkerhed og administration på det sociale område, jf. § 3, "*behandle spørgsmål om hjælp så hurtigt som muligt med henblik på at afgøre, om der er ret til hjælp og i så fald hvilken*". Borgeren skal "*have mulighed for at medvirke ved behandling af sin sag*", jf. § 4 og kommunen skal hjælpe "*i forhold til alle de muligheder der findes for at give hjælp efter den sociale lovgivning, herunder også rådgivning og vejledning*", efter § 5. Desuden skal en borger altid informeres om retten til at klage medfør relevant lovgivning, og at en klage til det sociale nævn jf. § 67 skal "*ske inden 4 uger efter, at klageren har fået meddelelse om afgørelsen*".

Hvis man antager, at en ung under 18 år har behov for særlig støtte, skal der som altid i børnesager iværksættes et systematisk sagsforløb⁷. Først skal der, jf. serviceloven § 50, ske en undersøgelse af den unges forhold, hvor man blandt andet skal anlægge en helhedsbetragtning, der omfatter barnets eller den unges udvikling og adfærd, familieforhold, skoleforhold, sundhedsforhold, fritidsforhold og venskaber samt andre relevante forhold, jf. stk. 2. Ifølge stk. 3 skal der desuden ske en afdækning

⁷ Systematisk sagsforløb har følgende faser: 1. henvendelsesfasen, 2. undersøgelsesfasen, 3. procesbeslutning, 4. handleplan, 5. myndighedsafgørelsen, og 5. bestilling af ydelse.

af ressourcer og problemer hos barnet, familien og netværket. Der skal ligeledes efter stk. 4 ske en inddragelse af de fagfolk, som allerede har viden om barnet eller den unges forhold. Endeligt skal undersøgelsen resultere i en begrundet stillingtagen til om der er grundlag for at iværksætte foranstaltninger, og i givet fald hvilken art de bør være, medfør stk. 6.

Der skal som udgangspunkt træffes afgørelse om at iværksætte en § 50 undersøgelse, med samtykke fra forældremyndighedsindehaveren og den unge. Hvis forældremyndighedshaveren eller den unge ikke giver samtykke, kan undersøgelsen gennemføres uden samtykke ved at indhente nødvendige eksisterende oplysninger, efter § 50, stk. 9. I sager hvor iværksættelse af en undersøgelse vurderes nødvendig for at kunne afgøre om der er åbenbar risiko for alvorlig skade på et barns eller ungs sundhed eller udvikling, kan børn og unge-udvalget beslutte at iværksætte en undersøgelse uden samtykke, for eksempel under ophold på en institution, jf. § 51.

Det er vigtigt at huske at en § 50 undersøgelse jf. stk. 5; *"ikke må være mere omfattende, end formålet tilsiger, og skal i øvrigt gennemføres så skånsomt, som forholdene tillader"*.

For unge over 18 år, skal socialcentret jf. serviceloven § 12; *"sørge for tilbud om gratis rådgivning til personer med nedsat fysisk eller psykisk funktionsevne eller med særlige sociale problemer"*.

Anonymitet kan ofte gøre det lettere for målgruppen at henvende sig til de professionelle. Derfor skal der altid informeres om anonymitet, tavshedspligt og underretningspligt. For at kunne foranstalte tilbud til den unge, skal anonymiteten dog ophæves, og en § 50 undersøgelse igangsættes. For sagens eventuelle videre forløb er det væsentligt at der sørges for dokumentation, det vil sige at alle relevante oplysninger noteres. Disse oplysninger kan efterfølgende fortroligt videregives til andre instanser, så der ikke bruges ressourcer på at genskabe viden. Sikkerheden omkring sagen er absolut vigtig, og det skal tydeligt markeres, hvor oplysninger ikke må videregives⁸.

Følgende skal ses som en række værktøjer til at optimere undersøgelsesarbejdet, og kan blandt andet bruges i forbindelse med procedurerne i et systematisk sagsforløb. (Her tænkes på en grundig

⁸ LOKK, Værktøjskasse

udredning af problemforståelsen i en § 50 undersøgelse, så relevante formål, mål og delmål for indsatsen efterfølgende kan fastlægges i handleplanen, før en foranstaltning iværksættes).

Det er i den proces vigtigt at sparre kollegialt, da det ofte kan være meget komplicerede sager. Der er samtidig i denne fase mulighed for at kontakte Etnisk Konsulent Teams konsulenter med henblik på faglig sparring.

Undersøgelsesarbejdet/udredning af problemforståelse

Som professionel er man forpligtiget til, som i alt socialt arbejde, at være udspørgende omkring selv følsomme ting. Etnisk Konsulent Team har erfaret, at det kan være anvendeligt at stille åbne og anerkendende spørgsmål, hvor svaret gentages, for at sikre, at man har forstået det rigtigt. Undgå så vidt muligt at stille ”hvorfor-spørgsmål”, da det ofte kommer til at virke moraliserende. Man kan i stedet spørge hvor, hvem, hvordan etc. Ved løbende at opridse de forskellige problemstillinger kan den unge hjælpes til at blive opmærksom på hvilken problemstilling, der er vigtigst først at fokusere på. Lad være med at foreslå løsninger før problemet er belyst. Lad også være med at moralisere, tage parti eller give løfter⁹.

En metode som kan være gavnlige er at starte med at spørge ind til den unges opfattelse og status på situationen, eksempelvis:

Lineære spørgsmål¹⁰:

Bruges i forhold til at orientere sig i sagen og for at opnå en beskrivelse af forløbet og sammenhænge:

- Hvad er der sket?
- Hvor længe har det stået på?
- Hvem har gjort hvad?
- Hvilken kontakt har du til din familie?

Cirkulære spørgsmål¹¹:

Bruges til at udforske sagen yderligere og den unges forestillinger om dilemmaet:

⁹ LOKK, Værkstøjskasse

¹⁰ Center for Konfliktløsning, 2003, Undervisningsmateriale fra Bo Ørsnes

¹¹ Spørgsmålene er taget fra Allégårdsprojektet

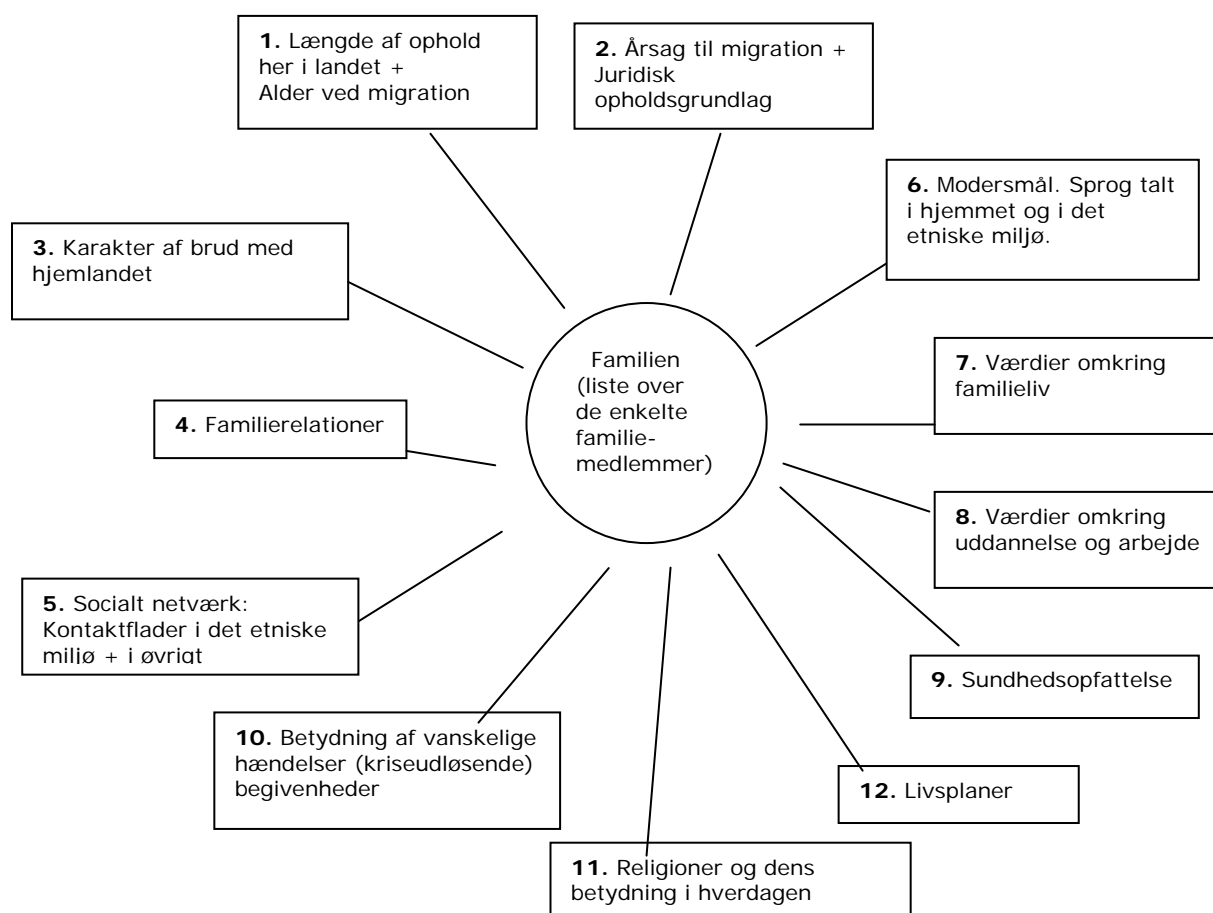
- Hvad ønsker du at opnå? Hvordan påvirker det dig?
- Er der andre der oplever situationen ligesom dig?
- Hvorledes tror du dine forældre vil reagere på dine ønsker?
- Få den unge til at sætte sig i forældrenes sted og forestille sig hvad de konkret vil sige og gøre? For eksempel: Hvad ville du gøre i dine forældres situation?
- Er dine forældre opmærksom på hvilke udfordringer det kan skabe for dig at vokse op i Danmark? Taler I om det? Kender du til deres holdning?
- Hvordan kunne du tænkte dig at dine forældre kunne hjælpe dig eller gøre tingene anderledes? Er der noget usagt mellem jer?
- Hvad tror du er grunden til, at det evt. kan være svært for dine forældre at hjælpe dig?
- Hvad tænker du at dig og din familie har brug for hjælp til?
- Hvem forestiller du kunne være bedst til at hjælpe?

Ovenstående spørgsmål kan bruges i det indledende rådgivnings- og undersøgelsesarbejde for at vurdere sagens karakter, og om der er behov for iværksættelse af en mere dybdegående undersøgelse, hvortil for eksempel kulturagrammet kan benyttes..

Kulturagrammet/overblik over familiens livssituation

For at optimere undersøgelsesarbejdet og som et redskab til at vurdere blandt andet risikoniveauet og trusselsbilledet i forbindelse med en eventuel akutanbringelse, er det vigtigt, at man samtidig forsøger at danne sig et holistisk billede af familiens aktuelle livssituation. Dette kan gøres ved hjælp af eksempelvis kulturagrammet. Kulturagrammet kan være medvirkende til at afdække familiens værdimæssige og kulturelle særtræk, så man kan forsøge at undgå stereotypisering af familien. For at kunne vurdere trusselsbilledet og derved om den unge har brug for krisehjælp eller anden akut behandling, skal man selvfølgelig spørge direkte ind til, om den unge er blevet truet og/eller har været udsat for vold, og hvornår og hvilke situationer der har udløst volden. Derudover er det desuden altid vigtigt at sætte den unges version og udlæg af situationen i sammenhæng med den kontekst, som han/hun er en del af. På den måde kan man prøve at få flere stemmer i spil og få et tydeligere billede af hvor alvorlig situationen er. Det er Etnisk Konsulent Teams erfaringer, at nogle unge i enkelte situationer for at få hjælp, kan overdrive deres trusselsbillede, når de henvender sig til de professionelle. At en ung overdriver en situation behøver dog ikke betyde, at han/hun ikke har problemer. Det er bare uhyre vigtigt, at man grundigt tjekker sammenhæng og tvivlsspørgsmål under samtalen, således at den unge og familien får den rigtige hjælp.

Kulturagrammet¹²:

Der vil i det nedenstående blive fremhævet de temaer fra kulturagrammet, som Etnisk Konsulent Team har erfaringer med er vigtige at spørge ind til i forbindelse med generationskonflikter. Spørgsmålene er taget fra Allégårdsprojektet "Interviewguide til den unge"¹³:

Immigrationsårsag og opholdstilladelsesgrundlag?

Årsagen til hvorfor familien forlod hjemlandet kan være med til at give et klarere billede af familiens samlede situation¹⁴. Er det for eksempel på grund af krig eller er der andre årsager til, at de er kommet til landet? Var de andre steder før ankomsten til Danmark. Er de ankommet til Danmark sammen, eller er de kommet hver for sig? Det er med andre ord hensigtsmæssigt at spørge ind til, om det er en familie, der har håb om og mulighed for at vende tilbage til oprindelseslandet

¹² Skytte, 1999, s. 51

¹³ Allégårdsprojektet (2004)

¹⁴ Sareen, 2003, s. 151

efter få år i Danmark? Eller er det en familie, der eksempelvis på grund af politiske årsager aldrig kan vende tilbage? Ved at spørge ind hertil kan man få en fornemmelse af, hvordan familien opfatter det at være i Danmark, og hvilke konsekvenser det kan have for det liv familien lever¹⁵.

- Hvor lang tid har din familie opholdt sig i Danmark?
- Er du/I kommet til Danmark som indvandrere, flygtninge eller via familiesammenføring?
- Hvor længe har I haft mulighed for at leve sammen som familie? Hvis I har levet adskilt, hvilken betydning har det da haft for dig og dit forhold til din familie?
- Hvad var årsagen til bruddet?
- Hvor føler du/din familie sig mest tilknyttet? Til Danmark eller oprindelseslandet?
- Hvad tænker du/I om fremtiden – ønsker du/I at blive eller vende tilbage?
- Er de enkeltes familiemedlemmers muligheder og ønsker ens eller forskellige?

(Det er vigtigt at få afklaret kvindens/mandens opholdsstatus, og være opmærksom på bestemmelserne i udlændingeloven § 11 og 19 - forlængelse og inddragelse af opholdstilladelse).

Familierelationer og netværk?

Tanken er her at få afdækket familiens netværk og etablere en kvalificeret viden om de relationer familien har i Danmark og i andre lande (se i øvrigt brug af stamtræ i næste afsnit). Hvordan er eksempelvis magtstrukturen og beslutningskompetencen i familien. Er der en onkel eller bedsteforældre i hjemlandet, som har noget at skulle have sagt? Derudover kan man også se på de sociale relationer som familien har opbygget i Danmark, for eksempel naboer og andre bekendte. I nogle tilfælde ses det, at problemer internt i familien kan få alvorlige konsekvenser for en ung, hvis det lige pludselig er familiens ære og ansigt udadtil, som skal beskyttes¹⁶.

- Hvilke familiemedlemmer bor her i landet?
- Hvilken betydning tænker du, at jeres særlige familiestruktur har for din problemstilling?
- Hvordan ser dine forældres netværk ud i Danmark? Hvem omgås de? Hvad betyder det for din problemstilling?

¹⁵ Sareen, 2003, s. 152

¹⁶ Sareen, 2003, s. 153

Familielivets værdigrundlag – familiehistorien?

Er familien fra et landsbysamfund eller kommer de fra en storby? Dette kan være vigtigt i forhold til at forstå, hvordan de enkelte familiemedlemmers indstilling er til accept af forandringer, for eksempel i forhold til relationer mellem forældre og børn i fremtiden¹⁷.

- Hvor er dine forældre opvokset? Land/by?
- Hvad tænker du om dine forældres børneopdragelse? Hvad synes du er godt ved den?
- Hvilken betydning har ære, skyld og skam i jeres familie? Hvilken betydning har det for dig?
- Hvilken rolle har dine brødre i jeres familie?
- Hvor meget frihed synes dine forældre det er rimeligt, at du har? Hvad må du selv bestemme?
- Hvilke livsplaner/fremtidsplaner og ønsker tror du dine forældre har for dig og jeres familie?
- Hvad er dine forældres holdning til ægteskab? Må du selv bestemme eller er det et familieanliggende. Er det noget I taler åbent om?
- Er dine søskende gift? Har deres ægteskab været arrangeret?
- Har dine søskende været udsat for vold og trusler i forbindelse hermed, og i hvilket omfang?

Værdier omkring uddannelse, arbejde og fritid?

Familiens værdier og traditioner i forbindelse med uddannelse, arbejde og fritid er vigtigt at kende i forbindelse med ændrings- og udviklingsprocesser ved konkrete sociale problemer¹⁸. For eksempel kan man se på forældrenes ambitionsniveau på deres børns vegne, og om de for eksempel vægter at deres datter skal have en uddannelse, eller om ægteskabet kommer i første række¹⁹.

- Hvordan er din families værdier og traditioner omkring arbejde/uddannelse?
- Hvad er dine tanker/planer. Er det noget I taler åbent om? Hvad siger dine forældre?
- Hvad laver du i din fritid. Hvad accepterer dine forældre og hvad accepterer de ikke?

Religion - og dens betydning for hverdagslivet?

Opfattelse af religion i familien, kan blandt andet hjælpe til at forstå familiens livssituation og deres bevæggrunde. Nogle af de familier, der henvender sig til de sociale myndigheder for at bede om hjælp, er ikke nødvendigvis mere religiøse end andre men det ses, at nogle familier kan tilegne sig

¹⁷ Sareen, 2003, s. 154

¹⁸ Skytte, 1999, s. 50

¹⁹ Sareen, 2003, s. 155

en rigid tilgang til religionen²⁰. Eller sagt med andre ord, minoriteter med sociale problemer ses i nogle tilfælde at få en rigid/nostalgisk tilgang til religion, kultur og traditioner, for eksempel i forhold til, at børnene skal giftes med en fra hjemlandet. Der kan således være forskel på hvordan religionen kommer til udtryk i forskellige familier, og temaet skal tages med som en del af det system den unge og familien befinder sig i for at forstå problemstillingens karakter. Religion og kultur må aldrig være en hindring for et grundigt undersøgelsesarbejde. Eksempelvis ses det at nogle familier og de unge selv ønsker, at en svær problemstilling tages op på et familiemøde for at finde en løsning på problemet. Det kan være en brugbar metode, som det blandt andet vil blive fremhævet under fase 2 i afsnittet om familierådslagning. Et familiemøde må dog aldrig blive prioriteret som eneste løsning i sager, hvor en ung for eksempel er truet i en sådan grad at der er en åbenbar risiko for alvorlig skade på den unges sundhed eller udvikling. Der må den unges tarv altid komme i første række, så man sikrer, at familien ikke udsætter den unge for et yderligere pres eller vold i forbindelse med et evt. tvangsægteskab.

- Hvilken betydning har religion i jeres familie?
- Har religionen betydning i forhold til at løse nogle af de problemer I har haft?

Hvordan bruges informationerne fra kulturagrammet?

Informationerne indsamlet fra kulturagrammet kan være behjælpelige i forbindelse med at skabe en forståelse og give et nuanceret billede af familiens livssituation og hvilke faktorer der kan påvirke problemfeltet²¹. Det kan være til stor hjælp, når man søger at begribe de komplekse sammenhænge, der kan karakterisere vilkårene for unge med anden etnisk herkomst end dansk. En sådan afdækning kan for eksempel være gavnlig i forhold til at undersøge om familien tidligere har været udsat for traumatiske hændelser (ophold i flygtningelejre, husransagninger, overgreb m.v.). Hændelser som kan være medvirkende til, at familien påvirkes i en sådan grad, at de kan have meget lidt overskud til at bevare en forståelse og empati for deres barns valg.

Kulturagrammet kan ligeledes med fordel anvendes til at få indblik i hvad familien opfatter som en alvorlig kritisk begivenhed. I nogle tilfælde ses for eksempel, at datterens status som uberørt kan være det springende kritiske punkt for en familie. Nogle familier skelner ikke mellem, om deres datter har været uden for familiens kontrol i nogle få timer eller i få måneder, og et ophold på en

²⁰ Sareen, 2003, s. 157

²¹ Skytte, 1999, s. 53

døgninstitution kan derfor i visse tilfælde være med til at forværre den unges livssituation efterfølgende²².

Det er Etnisk Konsulent Teams erfaring, at mange konflikter som opstår i forbindelse med tvangsægteskaber, ofte starter som generationskonflikter mellem de unge og deres forældre. Nogle forældre ser et ægteskab som en "løsning" på stridighederne, ud fra tanken om, at når datteren/sønnen først er gift, er den unge i nogle forpligtigende rammer, som kan give ro. Viden fra kulturagrammet kan være med til at åbne op for en dialog og skabe forståelse for konfliktens karakter og kontekst, og sammen med den unge og familien hjælpe til at finde alternative løsninger på stridighederne.

Stamtræ

Som supplement til kulturagrammet kan man desuden skabe overblik over familien ved at opstille et stamtræ²³. Det er en oversigt over alle familiemedlemmer, både i Danmark, i hjemlandet og i andre lande. Hensigten er at afdække problemet ud fra en kontekst, hvor man undersøger hvilke ressourcepersoner der er i familien, som kan afhjælpe situationen på kortere og længere sigt. Her kan familierådslagning som interventionsform med fordel anvendes i forhold til at anerkende og inddrage familiens samlede ressourcer. Familierådslagning beskrives under fase 2.

Koordinerende møder

Ligesom man laver et stamtræ over familien, kan man også lave et over de medarbejdere i det offentlige rum, som har med familien at gøre. Hensigten er at indkalde til et koordinerende møde med socialarbejdere, skolelærere, pædagoger, sundhedsplejerske m.m., som alle kan sidde med en brugbar viden og indsigt i forhold til familien. Det koordinerende møde kan således være medvirkende til at styrke det tværfaglige samarbejde og koordinere indsatsen så alle omkring familien arbejder i samme retning. Man kan holde to former for koordinerende møder. Et hvor familien deltager og et hvor de ikke deltager. Hvis familien deltager kan formålet være, at familien får mulighed for at lytte til og måske opnå en erkendelse af, hvilke problemer familien har. Såfremt familien ikke ønsker at deltage, skal der altid sikres tilsagn fra familien²⁴.

²² Sareen, 2003, s. 156

²³ Sareen, 2003, s. 139

²⁴ Sareen, 2003, s. 140

Risikovurdering i forhold til akutanbringelse

Med inspiration fra Tove Sørensens arbejdsmodel, som blandt andet er fremført i Allégårdsprojektet, kan en risikovurdering samles i 3 punkter²⁵:

Belastningsfaktorer:

Vurder graden af fysisk eller psykisk belastning, diskrimination, omsorgssvigt over for den unge. Desuden skal man tage stilling til hvilken type ung der er tale om. Er det for eksempel en svært socialt belastet ung, eller en velfungerende ung i en akut krise.

Den unges modstandsdygtighed

Vurder den unges ressourcer, modenhed, kompetencer. For eksempel hvordan den unge har håndteret problemerne hidtil.

Sociale forudsætninger

Familiens og det øvrige netværks evne til at yde omsorg og opbakning? Hvordan fungerer familien sammen? Kan man tale om problemerne, eller har den unge levet med problemerne i skjul? Er der personer i den unges netværk, for eksempel tanter, onkler, kusiner, veninder/venner, som den unge kan få støtte fra?

Ovenstående gennemgang kan bruges til at udarbejde en risikovurdering i forhold til akutanbringelse og en vurdering af, hvorvidt den unge har brug for fysisk beskyttelse i en periode, eventuelt med skjult ophold. Nogle gange kan situationen være så truende for den unges livssituation, at man må handle med det samme, og først på et senere tidspunkt kan nå at gå dybere ind i afklaring af familiedynamikken og dialog med familien, som det vil blive beskrevet i næste afsnit.

Fase 2: Intervention/Dialog med familien

Man skal undersøge og konkretisere problemfeltet meget grundigt sammen med den unge, men det er ligeledes vigtigt at inddrage familie så tidligt i processen som muligt. I følge servicelovens § 47 skal det overvejes ”*hvordan der kan ske en systematisk inddragelse af familie og netværk*”. Det er

²⁵ Allégårdsprojektet, 2004, s. 12 – se i øvrigt Tove Sørensens oplæg til ”Metoder i arbejdet med etniske unge” på: <http://www.projekt.allegaarden.dk/referencer.html>

den professionelle opgave at skabe rammer for dialog (refleksionens domæne²⁶) og dermed være medvirkende til, at familien i fællesskab finder frem til egne løsninger, så der ikke opstår yderligere splid. Som redskab til at indlede en dialog med familien, vil der i dette afsnit blive skitseret 3 interventionsmetoder, som kan være nyttige hertil: *konflikthåndtering*, *mægling* og *familierådslagning*.

Inden man inddrager familien ridses forskellige hjælpermuligheder op sammen med den unge, og det aftales, hvad der gøres og i hvilken rækkefølge. Det er vigtigt at analysere og realitetsteste med den unge, hvilke konsekvenser forskellige valg kan have for den enkelte og, hvilke konsekvenser personen er parat til at tage. For eksempel bør man i visse tilfælde være varsom med at konfrontere den unge kvinde/mand med familien med det samme, dette gælder specielt i en akut krisesituation, da hun/han kan opleve et voldsomt pres fra familien. I andre tilfælde kan man drøfte hvordan den unge eventuelt selv kan få sin familie i tale. Det kan selvfølgelig være svært, hvis man ikke har været vant til at tale med sine forældre om personlige ting, som det kan være tilfældet for en del unge med anden etnisk herkomst end dansk. Ofte kan den unge have brug for opbakning, måske fra et familiemedlem, som den unge har tillid til. Hvis den unge stadig befinder sig i hjemmet, og selv ønsker at tale med forældrene, kan man lave en ”back-up-aftale” med den unge. Det vil sige, at man aftaler at ringe til den unge umiddelbart efter samtalen med forældrene har fundet sted, så man sikrer sig, at den unge har det godt.²⁷

Hvordan indledes en konstruktiv dialog

Uanset hvilken foranstaltning der vurderes relevant, skal man i det omfang det overhovedet er muligt inddrage forældrene og eventuelt andre i netværket, der kan støtte op om en fælles problemløsningsmodel med dialog mellem parterne, for eksempel med tilbud om konflikthåndtering, mægling, familierådslagning m.m. Jo før i processen jo bedre. De forskellige versioner som den unge og familien kan have er begge værdifulde bidrag til en samlet forståelse. Her er oplysningerne fra kulturagrammet relevante i forhold til at afdramatisere omstændighederne og finde frem til, hvordan en given adfærd danner mening for de involverede parter. (Man kan eventuelt lave et samtaleforløb med forældrene, hvor spørgsmålene tager udgangspunkt i

²⁶ Indenfor systemisk tankegang taler man om 3 domæner, som al samhandling foregår indenfor: *produktions-*, *refleksions-* og *æstetikens* domæne. I en samtale er det vigtigt for alle parter, at være klar omkring hvilket domæne man befinder sig i. F.eks. er produktionens domæne der hvor man udøver sin myndighedsrolle. I refleksionens domæne er der plads til dialog og forhandling ud fra forskellige synspunkter. Allegårdsprojektet, s. 20-21

²⁷ LOKK, Værktøjskasse

kulturagrammet²⁸). Dette er vigtigt for at komme i dialog med familien, hvilket er en forudsætning for handling. Det kan både være når den unge stadig befinder sig i hjemmet, er hos et familiemedlem eller på et anbringelsessted.

Uanset om der indledes et konfliktløsningsforløb, hvor sagsbehandler er ansvarlig, eller mægling med eksternt mægler, er det afgørende at være nysgerrig på det enkelte individ. Kultur leves her og nu, og praktiseres forskelligt fra individ til individ og er under stadig forandring og påvirkning²⁹. Det handler derfor om at være nysgerrig, åben og anerkendende og som professionel stille sig i en "ikke-vidende position", hvor man ikke tager parti, men er interesseret i at høre alle parter version. Alle er et produkt af tidligere erfaringer og påvirkninger. Forandringer kan derfor kun ske erkendelsesmæssigt ved, at man får en ny forståelse af situationen, og dermed ser den ud fra et nyt perspektiv. Den professionelle kan hjælpe til at se tingene fra andre vinkler, bringe ny viden og give en anden forståelse og dermed ny erkendelse. Ved at skabe rammer for dialog, kan der skabes rum for at lytte og sætte sig i hinandens sted. Ved at alle kommer til orde og bliver hørt kan der skabes præmisser for en ny side af historien med nye handlemuligheder³⁰. Det kan ofte også være nyttigt at skabe et forum for samtaler om familiens fælles historie og det enkelte familiemedlems oplevelse heraf. Det kan åbne op for at tale om de svære ting, men også for at få fokus på familiens "gode liv" og de positive sider, hvor man får synliggjort ressourcerne i familien³¹.

Konfliktløsning

I langt de fleste tilfælde er et samtaleforløb mellem familien og den unge tilstrækkelig, hvor sagsbehandleren står for at skabe dialog mellem parterne med fokus på konfliktløsning. Det er altid vigtigt at tage stilling til et eventuelt behov for at have en kollega med. Det kan være komplicerede sager, hvor den professionelle har brug for sparring og for, at der er flere til at lytte og tage stilling i forhold til handlemuligheder.

Vurderer man at konflikten er så alvorlig at konfliktmægling anses som nødvendig, er mæglerens neutralitet altafgørende. En neutral mægler skal inddrages, da sagsbehandler jo ofte allerede er en del af sagen. Her kan socialforvaltningen gøre brug af konsulenter fra Etnisk Konsulent Team.

²⁸ Allegårdsprojektet har bla. gjort brug af heraf

²⁹ Allégårdsprojektet, 2004, s. 5

³⁰ Allégårdsprojektet, 2004, s. 17

³¹ Skytte, 1999, s. 115

Når man arbejder med konfliktløsning mellem en ung og familien, kan det i nogle tilfælde være hensigtsmæssigt at holde de første møder separat, således at begge parter får lejlighed til at fortælle deres del af historien, og fremhæve, hvilke punkter de anser for at være relevante. Desuden kan den unge ofte være meget skrøbelig. Der kan derfor være behov for at den unge skal forberedes mentalt på at mødes med forældrene, bl.a. for at kunne stå fast ved sine oplevelser og synspunkter. De separate indledende møder kan bruges til at bringe klarhed over baggrunden for konfliktløsningen og en afstemning af forventninger til, hvad der skal komme ud af det³². Det er vigtigt, at parterne mødes frivilligt. Vi lever i et samfund, hvor der har været kæmpet for en kulturel frisættelse, og konfliktløsning som åben dialog skal ses i lyset heraf³³. Familierne skal sættes ind i denne tankegang, hvor de orienteres om, at konfliktløsningen handler om, ikke at give efter, men at respektere sig selv og stå ved sine værdier, ligesom man respekterer den andens ret til at være anderledes³⁴. Med andre ord må den professionelle overveje om parterne er i en sådan position, at de kan forhandle på en ligeværdig måde. Det kan for eksempel være nødvendigt for sagsbehandler/mægler at udligne en for skæv magtfordeling. Dette gøres ved åbent at italesætte magtforholdene, så der skabes en fælles forståelse og enighed om, hvad der skal forhandles om. Dette skal hindre, at den der har magten udnytter den³⁵.

Konfliktmægling

Der vil i det følgende blive fremhævet 2 faser af konfliktmægling, som anses som relevante i forbindelse med intervention og konfliktløsning i familier med anden etnisk herkomst end dansk. Disse er taget med inspiration fra Center for konfliktløsning: 1. konfliktens eskalering og 2. dimensioner i konflikten³⁶.

Konfliktens eskalering/konflikttrappe

Ved at bruge konflikttrappen kan man få overblik over, hvor konflikten befinder sig, og være på forkant med hvor konflikten er på vej hen. Modellen kan ligeledes være brugbar som redskab til at blive klogere på parternes modstridende og sammenfaldende interesser og behov³⁷.

³² Center for konfliktløsning, 2003, Undervisningsmateriale, Bo Ørsnes

³³ Center for Konfliktløsning, 2000, Kunsten at løse konflikter, s. 1

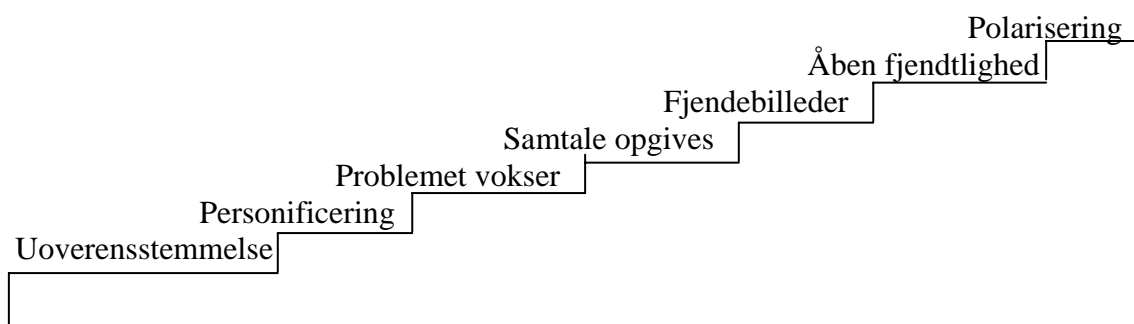
³⁴ Center for Konfliktløsning, 2000, Kunsten at løse konflikter, s. 18

³⁵ Center for Konfliktløsning, 2000, Mægling igennem dialog, s. 23

³⁶ Sareen, 2003, s. 163

³⁷ Haslebo, 2004, s. 274

Konflikttrappen:

1. uoverensstemmelse	Parterne vil ikke det samme. Man prøver at løse det opståede problem men man kan ikke komme til enighed. Dårlig stemning og forvirring opstår
2. personificering	Selve problemet kommer i baggrunden, og den anden bliver problemet. Man giver den andens skylden og mistænkeliggør den andens hensigter
3. problemet udvides	Problemfeltet udvides. Gamle uafsluttede konflikter dukker frem samtidig med man bliver mere opmærksom på flere fejl og mangler hos den anden
4. samtale opgives	Parterne begynder at tale om hinanden og kommunikerer med handling, fx vender ryggen til, undgår øjenkontakt, m.m. Begynder at søge forbundsfæller
5. fjendebilleder:	Den anden bliver genstand for foragt. Målet er nu at få ret og vinde over den anden
6. åben fjendtlighed	Fjendtlige handlinger, fysisk og psykisk
7. polarisering	Fjenderne kan ikke længere være på samme sted og have kontakt

På de første trin, hvor konflikten endnu drejer sig om sagen, og hvor relationerne endnu er intakte, vil parterne ofte kunne skabe dialog og selv forhandle sig frem til en løsning. På de midterste tre trin, hvor konflikten er blevet personlig, vil parterne sjældent være i stand til at skabe dialog og forhandle sig frem til en løsning uden hjælp fra en udenforstående. Relationerne er ofte så beskadigede, at kommunikationen præges af misforståelser. På det sidste trin ses kommunikationen

ofte at ophøre og selv med inddragelse af tredje person, kan konfliktløsning vanskeligt lade sig gøre, hverken med dialog eller forhandling³⁸.

Dimensioner i konflikten

Når man har pejlet sig ind på konfliktens stadie, kan man få afklaret tyngdepunktet i konflikten for at finde frem til, hvordan den kan håndteres. Her kan man bruge viden fra kulturagrammet. Desuden kan mægleren bruge dimensionerne til at overveje, hvilke temaer der kunne indgå i mæglingen og i hvilken rækkefølge. Overvejelserne skal være åbne og endeligt ske i samarbejde med de involverede parter, hvor der skabes mere klarhed omkring de forskellige temaer, og hvad der er til *forhandling* og hvad der må fortsættes en *dialog* omkring³⁹.

1. Instrumentelle konflikter	Om konkrete mål, midler, metoder, strukturer. <u>Håndtering</u> : problemløsning/forhandling <u>Ønsket resultat</u> : blive enige om hvordan man kommer videre
2. Interesse konflikter	Om fordeling af ressourcer som er sparsomme eller opfattes som sparsomme, fx penge, arbejde, plads, ting, tid <u>Håndtering</u> : forhandling <u>Ønsket resultat</u> : en aftale om hvordan ressourcerne fordeles
3. Værdikonflikter	Om personlige eller kulturelle værdier som man vil slås for, fx menneskerettigheder, religion, politisk overbevisning <u>Håndtering</u> : åben kommunikation/dialog <u>Ønsket resultat</u> : gensidig forståelse af hinandens holdninger
4. Personlige konflikter	Om identitet, selvværd, loyalitet, tillidsbrud, afvisning <u>Håndtering</u> : åben kommunikation/dialog <u>Ønsket resultat</u> : gensidig forståelse af hinandens følelser/identitet

³⁸ Haslebo, 2004, s. 277-278

³⁹ Center for Konfliktløsning, 2000, Mægling igennem dialog, s 22

I starten er parterne sjældent indstillet på forhandling. Under mæglingen er det mæglerens rolle at flytte temaer fra dialogfeltet til forhandlingsfeltet og spørge ind til, hvad der er nødvendigt at tage fat på. Generationsproblematikker i familier med anden etnisk herkomst end dansk vil ofte være inden for de to sidste dimensioner, værdi- og personlige konflikter, som også kan overlape hinanden. Forhandlingen i disse konflikter vil dreje sig om at skabe noget nyt og vil derfor være en samtale om visionen for den fælles fremtid.⁴⁰

Ideer til kreative synspunkter som man kan spørge de forskellige parter om.

Refleksive spørgsmål:⁴¹

- Hvad ser I er det vigtigste at få afklaret og få hjælp til?
- Hvad skal der til for at gøre det muligt?
- Hvad ville andre gøre? Inddrag fiktiv 3. person eller andre relevante personer eller organisationer, hvad ville de mon mene om problematikken og hvorfor?
- Er der nogen I kunne inddrage?
- Hvad er I enige om, hvad er I uenige om. Gør det åbent og klart i fællesskab?
- Få parterne til at udtrykke den andens opfattelse så ærligt og fuldstændigt som muligt
- Hvordan ser ideen ud på kort og lang sigt (om 1, 2, 5, år)
- Få parterne til at acceptere hinandens fremstilling af den andens opfattelse⁴²

Familierådslagning

Familierådslagning er en metode, som kan anvendes, når det sociale system skal træffe beslutninger om hjælpeforanstaltninger til en familie, hvor der er særlige og alvorlige problemer i forhold til et barns eller et ungt menneskes sundhed og udvikling. Familierådslagning kan benyttes som en del af undersøgelsesarbejdet i forbindelse med udførelse af en handleplan, således at en relevant foranstaltning kan iværksættes. Myndighedsrollen vil derfor altid være hos sagsbehandleren.

Rådslagningen består i at familien samles, eventuelt med ressourcer fra familiens netværk. Familierådslagning indebærer, at familiens og slægtens egen kraft og formåen erkendes og mobiliseres. På mødet diskuteres og planlægges, hvilke indsatser der er nødvendige for, at den

⁴⁰ Center for Konfliktløsning, 2000, Mægling igennem dialog, s. 44

⁴¹ Center for Konfliktløsning, 2003, Undervisningsmateriale, Bo Ørsnes

⁴² Center for Konfliktløsning, 2000, Mægling igennem dialog, s. 44

unges situation kan bedres. Den plan, som bliver resultatet af familierådslagningen, er grundlaget for samarbejdet med at forandre den unges situation. Målet for familierådslagning er at sætte fokus på den unge og at familien samtidig får mulighed for at påtage sig et øget ansvar. På den måde kan man tilgodese og anvende familiens ressourcer og finde løsninger, der er holdbare på sigt. Selve rådslagningen består i, at socialcentret indkalder til et møde med familien, den unge og en neutral samordner som vil fungere som vært.

Model til brug ved familierådslagning⁴³:

<p><u>Aktør:</u> Sagsbehandler</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Undersøgelse, der munder ud i tilbud om Familierådslagning • Familien siger ja. • Sagsbehandler formulerer spørgsmål og eventuelle rammer til brug på familierådslagningen og forhandler disse med forældrene og den unge. • Samordner tilknyttes og der skrives kontrakt
<p><u>Aktør:</u> Samordner</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Samordner mødes med forældrene og den unge. Der aftales, hvem der skal med til rådslagningen. • Samordner kontakter og inviterer familiemedlemmer og de medvirkende fra det professionelle netværk. • Planlægger og forbereder familierådslagningen
<p><u>Aktører:</u> Samordner Familie Sagsbehandler Tværfaglige samarbejdspartnere</p>	<p>Familierådslagning finder sted:</p> <p>Trin 1</p> <ul style="list-style-type: none"> - Informationer fra professionelle til familien - Spørgsmål til de professionelle fra familien - Rammer for beslutninger <p>Trin 2</p> <ul style="list-style-type: none"> - Familiens private rådslagning i enerum og formulering af løsningsforslag <p>Trin 3</p> <ul style="list-style-type: none"> - Alle samles - Familien fremlægger sin plan - Familie og sagsbehandler og evt. andre professionelle indgår aftaler - Afslutning og aftale om ny familierådslagning
<p><u>Aktør:</u> Sagsbehandler Familien</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Implementering af plan • Evt. opfølgende familierådslagning
<p><u>Myndighedsfase</u></p>	<ul style="list-style-type: none"> • Sagsbehandler skal træffe afgørelse om tilbud til familien og den unge

⁴³ Modellen er taget fra: <http://home13.inet.tele.dk/faurholm/> om familierådslagning som forsøg i en række danske kommuner

I familierådslagning er det, ligesom det er beskrevet tidligere, væsentligt først at tale med den unge og skabe tillid og tryghed i forhold til selve rådslagningen, blandt andet i forhold til magtfordeling. Målet er at styrke den unge, og det er derfor vigtigt, at den unge føler sig parat til at deltage. Man kan evt. undersøge om den unge har brug for en ”advokat”/støtteperson.

Marianne Skytte opstiller et vigtigt opmærksomhedspunkt i forbindelse med intervention i familier med anden etnisk baggrund end dansk, nemlig at foranstaltningen altid skal være medvirkende til at støtte den unge i den kulturkomplekse virkelighed, som den unge ofte er en del af. Hjælpeforanstaltningen skal med andre ord både kunne formidle respekt og forståelse for den unges opvækstvilkår og for det majoritetssamfund, den unge vokser op i. Hvis hjælpeforanstaltningen ikke gør det, må det grundigt overvejes, om den unge vil have bedre af, at den påtænkte foranstaltning ikke finder sted⁴⁴. Dette glæder både når man iværksætter foranstaltninger i forhold til at skabe dialog med familien som skitseret i dette afsnit, som hvis det når til en eventuel anbringelse, som vil blive opridset i næste afsnit.

Fase 3: Eventuel anbringelse/akutophold

I tilfælde hvor der er tale om et alvorligt omsorgssvigt eller hvor en ung er truet på livet, skal der aldrig herske tvivl om, at systemet SKAL gribe ind (*produktionens domæne*⁴⁵). Det er ikke til diskussion ud fra et lovgivningsmæssigt grundlag. Hvis det kommer til en anbringelse, er en frivillig anbringelse altid at foretrække, og omstændighederne herfor skal derfor altid nøje undersøges. Der kan blive tale om, at den unge anbringes uden forældrenes samtykke og beskyttes fysisk i en periode. Man skal dog altid være meget varsom og grundigt vurdere om anbringelsen kan udskydes til ordinær procedure. En akutanbringelse af en ung må kun benyttes som en absolut sidste løsning og bør kun ske, hvis det skønnes, at den unge vil lide alvorlig overlast ved ikke at blive anbragt, som det er beskrevet i fase 1 under ”risikovurdering”. Når man står overfor en akutsituation, er det desuden altid vigtigt at undersøge om der er netværk i familien som kan fungere som alternativer til akutanbringelse, fx en onkel, tante, veninde eller lignende. En overnatning et sted som forældrene kan acceptere vil ofte give den nødvendige pause som skal til, for at parterne efterfølgende kan indlede en dialog. Det er vigtigt at huske, at lovgivningen for hvornår man går ind og blander sig i en familie med for eksempel akutanbringelse er ens for danske familier og familier med anden etnisk herkomst end dansk.

⁴⁴ Skytte, 1999, s. 176

⁴⁵ Se i øvrigt note 29

Omsorgssvigt, frihedsberøvelse, undertrykkelse og krænkelse er ikke acceptabel ifølge dansk lovgivning. Det altafgørende er, at man nøje overvejer, hvad man gør og undersøger problemet inden man handler, som det er beskrevet i fase 1 og 2. Det er også vigtigt at tage stilling til, om den unge er parat til at blive anbragt og vil være i stand til at klare sig uden familien og eget netværk. Etnisk Konsulent Team oplever ofte, at unge med anden etnisk herkomst end dansk ikke kan holde til at være væk fra familien i længere tid og derfor i nogle tilfælde vender tilbage til en forværret situation efterfølgende.

Det juridiske grundlag for anbringelse af børn og unge under 18 år finder man i serviceloven kapitel 11. I forhold til opholdssteder for unge over 18 år, findes det juridiske grundlag i serviceloven kapitel 20. Der vil i det følgende gives en kort introduktion til relevante paragrafer, som er nødvendige at have kendskab til i forbindelse hermed. Afslutningsvis vil afsnittet omhandle opmærksomhedspunkter omkring sikkerheden.

Anbringelse af unge under 18 år – det lovmæssige grundlag

Det retslige grundlag for det offentliges mulighed for **frivillig anbringelse** af børn og unge under 18 år uden for hjemmet findes i serviceloven § 52, stk. 3, nr. 8. Det fremhæves i stk. 2 at ”medmindre særlige forhold gøre sig gældende, kan støtten kun iværksættes efter gennemførelse af en undersøgelse if. § 50 og 51”. Særlige forhold kunne for eksempel være, at en ung er alvorligt truet på livet og derfor har behov for akut ophold på et sikkert sted.

En anbringelse skal træffes med informeret samtykke fra forældremyndighedshaveren samt den unge, hvis han/hun er fyldt 15 år. Tanken bag det informerede samtykke er, at forældrene tages alvorlig som medspiller og skal indgå i et forpligtende samarbejde for at få det bedste ud af anbringelsen, da de stadig har ansvaret for den unge. Forud for en anbringelse er det således vigtigt at der foreligger en plan med accept fra forældremyndighedshaveren, hvor de informeres og sættes ind i konsekvenserne af anbringelsen⁴⁶. Heri:

1. en grundig orientering om baggrunden for, at kommunen finder, at anbringelsen uden for hjemmet bør finde sted,
2. hvad formålet med anbringelsen er,
3. hvilke alternativer til anbringelsen der kunne komme på tale, hvorfor de findes mindre egnede, og

⁴⁶ Betænkning nr. 1212, 1990, s. 168-169

4. så vidt muligt anbringelsens forventede varighed⁴⁷.

Regelsættet omkring **tvangsanbringelse**, altså uden samtykke fra forældrene og den unge, findes i § 58, stk. 1, når ”*der er en åbenbar risiko for, at barnet eller den unges sundhed eller udvikling lider alvorlig skade på grund af:*

1. *utilstrækkelig omsorg for eller behandling af barnet eller den unge*
2. *vold eller andre alvorlige overgreb*
3. *misbrugsproblemer, kriminell adfærd eller andre svære sociale vanskeligheder hos barnet eller den unge eller*
4. *andre adfærd eller tilpasning problemer hos barnet eller den unge*

De centrale kriterier i § 58, stk. 1, for om en tvangsmæssig anbringelse kan gennemføres er, at der skal være en åbenbar risiko for alvorlig skade på barnets eller den unges sundhed eller udvikling. Herved tænkes både på barnets eller den unges øjeblikkelige tilstand, som til de fremtidige opvækstbetingelser. Man skal kunne gribe ind inden barnet eller den unge lider skade. Der kan i den forbindelse lægges vægt på forældremyndighedsindhaverens tidligere adfærd over for søskende til barnet eller den unge. Endvidere skal der være begrundet formodning for, at problemerne ikke kan løses i hjemmet. Man skal derfor hver gang ind og overveje om barnets eller den unges problemer kan løses ved støtteforanstaltninger i hjemmet.

I § 58, stk. 3, fremgår det, at en ung over 15 år som frivilligt ønsker at blive anbragt kan anbringes uden samtykke fra forældremyndighedshaveren, når ”*anbringelsen anses for at være af væsentlig betydning af hensyn til den unges særlige behov og problemerne ikke kan løses under barnets eller den unges fortsatte ophold i hjemmet*”. Dette vil være i sager hvor der er grundlag for en anbringelse, men ikke en tvangsanbringelse. I sager vedr. tvangægteskab eller vold skal § 58, stk. 1, altid anvendes, da ansvaret for anbringelsen ikke skal pålægges den unge.

Ligesom ved de tvangsmæssige anbringelser efter stk. 1, er det en betingelse i § 58, stk. 3, at problemerne ikke kan løses under den unges fortsatte ophold i hjemmet. Formålet med bestemmelserne i § 58, stk. 3, er ikke at løse almindelige generationskonflikter, der opstår når en

⁴⁷ Betænkning nr. 1212, 1990, s. 168

ung gradvist frigør sig fra forældrene. På den anden side er der et antal tilfælde, hvor problematikkerne i hjemmet er af en sådan karakter, at forældrene ikke bør kunne hindre iværksættelse af en i øvrigt velbegrunder foranstaltning, som den unge selv ønsker iværksat.

Den indledende del af sagsbehandlingen og indstilling til børn og unge-udvalget varetages af Socialcentrene i dagtimerne og af Den Sociale Døgnvagt (tlf. 33 17 33 33) eller Døgnkontakten (tlf. 35 37 36 23) i aften- og nattetimer samt i weekender, helligdage m.v. Det er børn og unge-udvalget der jf. § 74 træffer afgørelsen om en anbringelse uden samtykke. I forbindelse med akutanbringelse uden samtykke er det formanden for børn og unge-udvalget der jf. § 75 træffer den foreløbige afgørelse. Forældremyndighedshaveren skal ved en akutanbringelse uden samtykke jf. § 75, stk. 2, have skriftlig meddelelse om afgørelsen inden 24 timer, med information om retten til at se sagens akter, udtale sig samt vederlagsfri advokatbistand.

Afbrydelse af forbindelsen mellem den unge og forældrene

Når det vurderes som nødvendigt af hensyn til den unges sundhed eller udvikling, kan børn og unge-udvalget jf. § 71, stk. 3 ”for en bestemt periode træffe afgørelse om, at samværet kun må foregå under tilstedeværelse af en repræsentant fra kommunen”. Der kan desuden træffes afgørelse om, at ”afbryde forbindelsen i form af samvær eller brev-, mail- eller telefonforbindelse mellem forældrene og barnet eller den unge, ligesom der kan træffes afgørelse om, at barnets eller den unges anbringelsessted ikke må oplyses over for forældrene”. Hvis den unge vurderes alvorligt truet, skal opholdsstedet anonymiseres samtidig med beslutningen om anbringelsen træffes, da forældrene ellers har krav på at få oplyst hvor den unge befinder sig.

Handleplaner

I serviceloven § 140 skal der forinden der træffes afgørelse om foranstaltninger efter § 52, § 58 eller § 76, udarbejdes en handleplan. Hvis hensynet til barnet eller den unge ikke kan afvente udarbejdelsen af en handleplan, for eksempel i forbindelse med en akutanbringelse, er en kortfattet angivelse af formålet med foranstaltningen tilstrækkelig. En handleplan skal dog udarbejdes snarest og hurtigst muligt efterfølgende. Handleplanen skal som udgangspunkt udarbejdes i samarbejde med den unge og dennes familie for at sikre den unge og det videre forløb. Med henvisning til §140, stk. 5, skal en handleplan angive formålet med indsatsen og hvilken indsats der er nødvendig for at opnå formålet. Handleplanen skal bygge på de undersøgelser, der er gennemført, jf. § 50, og opstille mål og delmål i forhold til den unges: 1) udvikling og adfærd, 2) familieforhold, 3) skoleforhold, 4) sundhedsforhold, 5) fritid og venskaber og 6) andre relevante forhold.

I forbindelse med intervention i familier med anden etnisk herkomst end dansk kan der af andre relevante forhold for eksempel nævnes religion og kultur, som kan have betydning for om en handleplan lykkes. Ved anbringelse af en ung, er det vigtigt at respektere den unges baggrund, med undersøgelse af hvordan normer og regler hidtil har været i den unges liv, således at kontekstskiftet ikke bliver for voldsomt⁴⁸. Se i øvrigt under fase 4 for yderligere uddybelse heraf.

Handleplanen skal angive indsatsens forventede varighed, og hvilke former for støtte der selvstændigt skal iværksættes over for familien. Her tænkes både når barnet eller den unge opholder sig uden for hjemmet, og i tiden efter barnets eller den unges hjemgivelse, efter §140, stk. 6. Forældrene kan jf. § 140, stk. 7, for eksempel få tilbud om udarbejdelse af en særskilt plan, med støtte i form af en kontaktperson.

Tilbud til unge fra det 18. til 22. år – det lovmæssige grundlag

Visse foranstaltninger kan opretholdes til og med det 22. år såfremt den unge før det 18. år har været omfattet af foranstaltninger, for eksempel en anbringelse. Bestemmelser herfor findes i Serviceloven § 76, stk. 3, hvor det fremgår:

- 1) at døgnophold, jf. § 55, i et anbringelsessted, jf. § 66, kan opretholdes eller genetableres,
- 2) at udpege en personlig rådgiver for den unge, jf. § 52, stk. 3, nr. 6,
- 3) at udpege en fast kontaktperson for den unge, jf. § 52, stk. 3, nr. 7, og
- 4) at etablere en udslusningsordning, jf. § 55, i det hidtidige anbringelsessted.

Akutophold til unge over 18 år – det lovmæssige grundlag

Det lovmæssige grundlag for unge kvinder over 18 år findes i Serviceloven § 109 med tilbud om midlertidigt ophold i boformer til kvinder, som har været udsat for vold, trusler om vold eller tilsvarende krise i relation til familie- eller samlivsforhold. Kvinderne kan være ledsaget af børn, og vil kunne modtage omsorg og støtte under opholdet. I § 110 gives desuden mulighed for at tilbyde ophold til unge mænd, samt til personer der ikke har været udsat for vold, midlertidigt ophold i boformer til personer med særlige sociale problemer, som ikke har eller ikke kan opholde sig i egen bolig og som har behov for botilbud og for tilbud om aktiverende støtte, omsorg og efterfølgende hjælp. Både efter § 109 og 110 kan optagelse ske ved egen henvendelse eller ved henvisning fra offentlige myndigheder. Det er lederen, der træffer afgørelse om optagelse. Såfremt den nye opholdskommune - altså kommunen, hvori krisecentret ligger i - skal kunne få deres udgift

⁴⁸ Allégårdsprojektet, 2004, s. 14

refunderet, skal den unge været visiteret til krisecentret af en offentlig myndighed, hvor grundlaget for opholdet beror på en socialfaglig vurdering.

Sikkerhed

Hvis konflikten er fortsat optrappende, og den unge kvinde/mand for eksempel vurderes alvorligt truet skal der handles umiddelbart, og hun/han skal have ophold et sted, hvor der kan sikres relevant fysisk beskyttelse.

Der skal tages stilling til nedenstående ting for at højne sikkerheden:

- Sørg for sikker transport til opholdsstedet – brug ikke taxa, med mindre man er helt sikker på, at chaufføren ikke har kendskab til den unges etniske miljø.
- Sørg for politianmeldelse, hvis dette er aktuelt, skal det ske i samarbejde med ledelsen.
- Indgå eventuelt aftale med det lokale politi om øget opmærksomhed omkring netop denne unge kvinde/mand.
- Såfremt personen har været udsat for fysiske overgreb, sørg for lægeundersøgelse samme dag
- Mobiltelefon nummer og bankkonto bør udskiftes.
- Sørg for adressebeskyttelse.
- Navneændring kan blive aktuel.
- Brug altid professionelle tolke. Fortæl om tolkes tavshedspligt.
- Kontakt til tidligere netværk indskrænkes til personer, som den unge kan have fuld tillid til.

I forhold til at finde et anbringelsessted er tanken som udgangspunkt ikke at finde et anbringelsessted med 24 times overvågning, men derimod 24 timers bemanning. Desuden må et krav være, at stedet har potentiale til at håndtere forskellige trusselsniveauer, og at den unge sikres omsorg. Hensigten er ikke at gemme, men akutplacere den unge som er truet. Løsningen er altså ikke at spærre den unge inde. I mange tilfælde er det nødvendigt at placere den unge væk fra København i en periode, idet den unge ofte kan være meget angstpræget. Det kan blandt andet være fordi familie og netværk er opsøgende og truende overfor den unge i et forsøg på at få personen tilbage til hjemmet. På samme tid er det hensigtsmæssigt at give de professionelle omkring den unge mulighed for at få ro og tid til at skabe overblik over relevante handlemuligheder i den ofte meget komplekse konflikt.

Det er på den baggrund vigtigt med et opholdssted, hvor den unge kan være i sikkerhed og på bedst mulige måde sikres beskyttelse i form af trygge rammer, omsorg og ydermere vise den unge, at situationen tages alvorligt. Det er Etnisk Konsulent Teams erfaringer, at en ung som bryder med familien ofte lever et liv i konstant frygt. Dette underbygges også af andre undersøgelser, blandt andet fra LOKK's arbejde. At bryde med familien er ofte uoverskueligt for den unge. Ensomheden og et mangelfuldt socialt netværk gør dem uhyre sårbare og udsatte. For at kunne løfte opgaven for både det kortvarige (akutte) og længerevarende (anbringelses) perspektiv, er det nødvendigt at opholdsstedet er fleksibelt og ønsker at arbejde med opgaven, idet der typisk vil være mange ubekendte faktorer, som gør arbejdet med den unge uforudsigeligt.

Generelt kan man sige, at de unge der har behov for placering pga. en akut trussel kommer fra beskyttede miljøer, hvorfor placering på et opholdssted præget af en børnekultur med fokus på omsorg, anses som mere relevant, frem for en institution der er præget af en ungdomskultur. Problemet med en typisk dansk ungdomskultur er, at den beskrevne målgruppe, ofte har svært ved at omstille sig til værdierne på en døgninstitution med andre unge, hvor normer, holdninger og værdier kan virke voldsomme.

Fase 4: Opfølgning

Som det blev nævnt i afsnittet omkring udførsel af handleplaner, er det i forbindelse med for eksempel en anbringelse nødvendigt at respektere den unges baggrund, hvor det er vigtigt at undersøge hvordan normerne og reglerne hidtil har været i den unges liv. Hvis det er muligt, er det vigtigt at medinddrage familien i, hvordan normer og regler skal udformes for den unge under anbringelsen⁴⁹. Et fokuspunkt er altså, at stedet skal sikre at kontekstskiftet ikke bliver for voldsomt for den unge, hvorfor der altid må tages udgangspunkt i den enkeltes situation og modenhedsgrad.

Støtte den unges udvikling

Opholdsstedet skal være fleksibelt i forhold til tidsrammen. Det er vigtigt at stedet kan håndtere den unge ved en akut anbringelse med kaos, men også på længere sigt, med skabelse af en "hverdagssituation", hvis det bliver nødvendigt. Arbejdet med den unge, og hvordan hun/han kommer videre med en så normal tilværelse som muligt, er en vigtig del af processen, og kan være et langt sejt træk. Det pædagogiske/psykologiske arbejde med at skabe en følelsesmæssig tryghed for den enkelte ung skal være i højsædet. Der skal blandt andet arbejdes med, at den unge sikres

⁴⁹ Allégårdsprojektet, 2004, s. 14

samme muligheder og retssikkerhed som andre i samfundet. Stedets opgave skal være at styrke den unges evne til at begå sig i den komplekse virkelighed, som de ofte er en del af.

En anden vigtig del af opfølgingsarbejdet omkring den unge er at styrke den unge følelsesmæssigt i relation til familien, således at den unge tør stille krav og sige fra over for familien, i forhold til de overgreb som familien eller netværket udsætter den unge for. På længere sigt skal opholdsstedet med andre ord kunne styrke den unges udvikling med henblik på at etablere en selvstændig tilværelse med eller uden familiens støtte, bl.a. omkring bolig, uddannelse/arbejde og netværk, hvor den unge selv kan vælge hvad han/hun vil med sit liv. Hvor lang tid det vil tage før den unge er moden til at håndtere sin livssituation er meget individuelt.

I relation til at støtte den unge i at finde sine egne grænser og skabe et eget ståsted, løsrevet fra familiens kollektivistiske identitet, kan det blive nødvendigt, at den unge tilbydes psykologisk støtte via samtaler. I denne del af processen kan Etnisk Konsulent Team være med til at definere spændingsfeltet mellem den unge og familien og få skelnet mellem hvad der skyldes en særlig kulturbaggrund, hvad er almenmenneskeligt, og hvad der skyldes en persons særlige livshistorie og aktuelle situation⁵⁰. Etnisk Konsulent Team kan give sparring på løsningsforslag i sager, hvor relations- og reaktionsmønstre i familier med anden etnisk herkomst umiddelbart synes meget fremmed. Teamet vil kunne støtte i forhold til at åbne op for en større indsigt i familiens baggrund og derefter vælge de metodetilgange, som er relevante i forhold til den enkelte ung og families problemstilling.

Afslutning

I kontakten med familier med anden etnisk herkomst end dansk, handler det om, som i alt andet socialt arbejde, at finde ud af hvad kernen af problemet er med fokus på relationer og processer i familiens liv. Som det er nævnt i indledningen peger blandt andet Marianne Skytte på at nogle professionelle har en tendens til at lade sig overrumle af den unges historie og tage deres parti. Mange forældre kan i denne proces føle sig dybt krænket, hvis de oplever at systemet vil ydmyge dem og underminere deres forældreautoritet. De oplever derfor at få alt andet end hjælp⁵¹. Det handler om at anerkende forældrenes bekymring og yde dem relevant hjælp i forhold til gældende lovgivning, således at de kan få nogle redskaber til at håndtere de svære problemstillinger. Den

⁵⁰ Inspiration hentet fra LOKK, Værkstøjskasse

⁵¹ Allégårdsprojektet, 2004, s. 7

professionelle skal blive ved med at være nysgerrig og prøve at forstå det givne problem i den rette kontekst. Børn og unge har brug for støtte fra deres forældre, hvilket ikke kan erstattes af nogen. De professionelle forsvinder, forældrene bliver ved med at være der. Dialogen med forældrene og anerkendelse af deres retmæssige position som forældre er derfor altafgørende, så vidt det overhoved er muligt.⁵²

Vi har som professionelle ansvaret for at prøve at skabe en god kontakt til alle parter, hvor vi har for øje at yde hjælp til hele familien og styrke relationen mellem den unge og familien. Hjælpen skal altid defineres af familien og den unge, så den opleves som en reel hjælp og ikke som et overgreb og en umyndiggørelse. Vores tilgang som professionel er også med til at skabe "virkeligheden", og derfor må vi holde fast i at møde familien og den unge så fordomsfrit som muligt. I den forbindelse, er det vigtigt at tænke i løsninger inden for familien med dialog og konfliktløsning frem for at tænke i løsninger uden for familien. Det er derfor altafgørende at familien inddrages med det samme, så vidt det overhoved er muligt.

⁵² Allégårdsprojektet, 2004 s. 8

Litteratur

Allégårdsprojektet (2004): *Håndbog i arbejdet med anbragte etniske minoritetsunge og deres familier*, <http://www.allegaarden.dk/>

Betænkning nr. 1212 (1990): *Betænkning om de retlige rammer for indsatsen over for børn og unge*, Afgivet af udvalget om de retlige rammer ofr indsatsen over for børn og unge

Bugge, Camilla (2005): *Tid til at være ung, erfaringer fra LOKKs Ungerådgivning og Rådgivning til fagfolk*, LOKK, http://www.lokk.dk/PDF/Rapporter/Tid_til_at_vaere_ung.pdf

Center for Konfliktløsning (2003): *Konfliktkonsulent uddannelse med fokus på kulturelle og tværkulturelle aspekter*, Undervisningsmateriale fra Bo Ørsnes

Center for Konfliktløsning (2000): *Kunsten at løse konflikter*, Undervisningsmateriale <http://www.konfliktloesning.dk/media/filebank/org/kompendium%202000.pdf>

Center for Konfliktløsning (2000): *Mægling gennem dialog*, Undervisningsmateriale

Dansk Kvindesamfund (2003): *Tvangsægteskaber i Danmark, Tradition eller selvbestemmelse? Tradition og selvbestemmelse? Rapport om foredragsrækken arrangerede ægteskaber*

Haslebo, Gitte (2004): *Relationer i Organisationer*, Dansk Psykologisk Forlag

LOKK (2005): *Parforhold som familieanliggende*, afrapportering af foredragsrække ved Manu Sareen, http://www.lokk.dk/PDF/Rapporter/LOKK_erfa_om_parforhold.pdf

LOKK: *Værktøjskassen til fagfolk – om alvorlige konflikter i etniske minoritetsfamilier*, <http://www.lokk.dk/vaerktoejskasse/tvangskassewordudgave.doc>

Lov om retssikkerhed og administration på det sociale område: (efter Kommunalreformens ikrafttræden – 1. januar 2007), Kapitel 2: Borgeren. Kapitel 10: Almindelige klageregler, <http://kknet/Sites/k/KK/Opgavelosning/Lovsystem/Lovsystem.htm>

Lov om Socialservice (efter Kommunalreformens ikrafttræden – 1. januar 2007), Kapitel 3: Kommunes rådgivning. Kapitel 11: Særlig støtte til børn og unge. Kapitel 12: Tilbud til unge fra 18 til 22 år. Kapitel 20: Botilbud. Kapitel 25: Kvalitetsstandarder og handleplaner, <http://kknet/Sites/k/KK/Opgavelosning/Lovsystem/Lovsystem.htm>

Lund-Jacobsen, Dorthe og Wermer, Anne (2001): *Invitation til nysgerrighed*, i Fokus, vol. 29/2001

Madsen, Diana (2002): *Kan tvang være en æressag? : idékatalog til en dansk indsats mod tvangsægteskaber*, Videnscenter for ligestilling

Madsen, Diana (2003): *Tvangsægteskaber i en europæisk kontekst: rapport om best practices i England, Norge og Tyskland*, Center for ligestilling ved Roskilde Universitetscenter

Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration (2003): *Handlingsplan for regeringens indsats i perioden 2003-2005 mod tvangsægteskaber, tvangslignende ægteskaber og arrangerede ægteskaber*

Rigspolitiet (2007): *Strategi for politiets indsats over for æresrelaterede forbrydelser*, http://www.politi.dk/da/aktuelt/nyheder/aeresdrab_22012007.htm

Sareen, Manu (2003): *Når kærlighed bliver tvang*, People Press

Schmidt, Garbi og Jakobsen, Vibeke (2004): *Pardannelse blandt etniske minoriteter i Danmark*, Socialforskningsinstituttet

Singla, Rashmi (2006): *Den eneste ene – hvordan etniske minoriteter i Danmark danner par. Konflikt og intervention*, Akademia

Metodehåndbog for akuthenvendelser fra unge truede kvinder, mænd og par med anden etnisk herkomst end dansk

Styrelsen for Social Services: *Håndbog om anbringelsesreformen*,
<http://anbringelsesreformen.servicestyrelsen.dk/wm140320>

Skytte, Marianne (1999): *Etniske minoritetsfamilier og socialt arbejde*, Hans Reitzels Forlag

Projekt Familierådslagning: <http://home13.inet.tele.dk/faurholm/>

VidensCenter for Vejledning: <http://www.ug.dk/Videnscenter%20for%20vejledning/forside.aspx>